

ТЕРІОЛОГІЧНА ШКОЛА ТА РОЗВИТОК ТЕРІОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ В УКРАЇНІ

І.В. Загороднюк

Українське теріологічне товариство

Розвиток робочих мереж і робочих зустрічей як форм взаємодії фахівців

Система робочих мереж (network) та робочих нарад чи семінарів (workshop) є поширеною формою співпраці науковців, що погодилися спільно вирішувати проблеми розвитку своєї галузі, і для більшості нагальних проблем сьогодення створені і діють відповідні робочі групи. Витоки такої форми діяльності сягають у 50–70 роки ХХ ст., коли поширення і розвиток наукових товариств та ініціатив призвели до формування такої ефективної форми спілкування. Подальша висока спеціалізація фахівців та диференціація окремих наукових галузей не вкладались у схему традиційних великих з'їздів і симпозіумів, число учасників яких дедалі зростало. Окрім цього, обговорення і вирішення низки питань у колі з 10–20 фахівців завжди виявлялось ефективнішим за роботу симпозіуму зі 100–200 учасниками. Врешті це призвело до формування двох форм зібрань: — круглі столи за актуальною темою досліджень в рамках великих “парасолькових” зібрань, які проходять згідно з визначеним у статуті наукових товариств графіком (часто раз на 4 роки); — робочі зустрічі в рамках діючих робочих мереж, учасники яких збираються щонайменше раз на два роки за узгодженою заздалегідь темою в межах загальної концепції такої мережі.

Взагалі такі мережі розростаються і брудняться дуже стрімко. Наприклад, Міжнародний теріологічний конгрес “народив” робочу мережу з проблем еволюції мідичь (група *Sorex araneus*), з проблем таксономії хатніх мишей (надвид *Mus musculus*), а 1999 р. у Кракові відбувся вже VIII Європейський симпозіум з вивчення кажанів, в рамках якого проходять свої круглі столи, які з часом можуть перерости в самостійні робочі мережі зі своїми робочими зустрічами (наприклад, сакральна архітектура і збереження кажанів, види-двійники серед кажанів тощо). Так, рік тому Україна була приймаючою стороною семінару щодо проблем вивчення та охорони бабаків, цього року – міжнародного семінару щодо коней Пржевальського, наступного року вже в Рахові відбудеться третя міжнародна нарада “Кажани Карпатського регіону”, а в Чехії відбудеться VII міжнародна конференція “Гризуни та середовище”; в Європі існує мережа щодо вивчення їжаків (діє в межах всіх можливих конференцій), охорони великих хижих тощо.

Подібні зустрічі відбуваються і в природоохоронній галузі. Серед них можна згадати семінари АСАНАР (Асоціації карпатських національних парків і заповідників), ще нещодавно гучний Степовий форум, семінари щодо екомережі України. Звичайно за матеріалами таких зустрічей готують інформаційні матеріали і збірки праць у вигляді окремих видань або додатків до відомих фахових журналів.

Передісторія школи-семінару

В часи колишнього СРСР основною формою робочих зустрічей теріологів були з'їзди Всесоюзного Теріологічного товариства АН СРСР (ВТО), що відбувались у Москві. Це товариство створено в 1973 р., а останній його з'їзд відбувся у 1991 р. Вже тоді було започатковано низки робочих зустрічей, які мали назву всесоюзних нарад. Наприклад, ВТО народив серію нарад “Кажани” та “Гризуни”, останні – кілька робочих зустрічей по хатній миші і т. д.

В Україні теріологічне товариство існує з березня 1982 р. як Українське відділення ВТО, що восени 1991 р. реорганізовано в Українське теріологічне товариство при Відділенні загальної біології НАНУ. З часу занепаду імперії ніякої інформаційної чи фінансової підтримки УТТ не отримувало, а зміна на останніх зборах у 1991 р. секретаря товариства і до певної міри неспроможність частини членів УТТ платити внески призвела до згасання його діяльності. Натомість виникли нові об'єднання, які об'єднали зоологів, зокрема і теріологів – Харківське теріологічне товариство, Фонд ім. Браунера в Одесі, Українське зоологічне товариство у Львові та багато інших. Деякі форуми, як от 100-річчя відновлення виду *Equus przewalski* в Україні (1999), взагалі організовано паразитологами лише при певній участі теріологів, однак не УТТ. Значна частина теріологів пішла в нові численні екоцентри та їм подібні NGO.

Розуміючи, що в період системної кризи в державі діяльність академічних товариств не можна організувати за раніше прийнятою схемою, Рада УТТ почала шукати нові форми діяльності, спираючись на набутий досвід в організації трьох тематичних семінарів 1987, 1990 та 1992 рр. (“Хом'якові фауни України”, “Демографія дрібних ссавців”, “Різноманіття ссавців в екосистемах”). Врешті, в 1994 р., у п'яту річницю безпольової діяльності академічних установ, проведено I Шко-

Теми та географія I–VI Теріологічних шкіл-семініарів (1994–1999 роки)

Рік	Назва школи-семінару	Місце проведення	Співорганізатор (господар школи)	Учасників	Установ
1994	1. “Стаціонарні теріологічні дослідження в Україні”	Рахів, Карпатський біосферний заповідник	Ярослав Довганич*	17	14
1995	2. “Моніторингові дослідження і методи обліку фауни”	Канів, Канівський природний заповідник (біостанція Київського ун-ту)	Надія Ружіленко	15	11
1996	3. “Аналіз фауністичних угруповань”	Ніжин – Ядути, біостанція Ніжинського педінституту “Ядути” (“Лісове озеро”)	Олександр Вобленко	26	11
1997	4. “Ссавці у Червоній книзі: видовий склад та стан популяцій”.	Овруч – Селезівка, Поліський природний заповідник	Сергій Жила	25	13
1998	5. “Історичні зміни фауни та проблеми ведення Літопису природи”	Харків – Гайдари, біостанція Харківського університету “Гайдари”	Віктор Токарський	37	21
1999	6. “Макротеріофауна, її сучасний стан і проблеми збереження”	Тернопіль – Гутисько, біостанція Тернопільського ПУ “Заказник Голицький”	Богдан Пилявський	55	31
2000 ?	7. “Гідрофільні угруповання...” (?)	Дніпровсько-Орільський заповідник (?)	(Петро Чегорка)	-	-

* Разом із п. Ярославом у місцевому оргкомітеті був тоді ще початківець, а тепер добре відомий всім нам Василь Покин'єв.

лу-семинар теріологів природно-заповідних територій та біологічних семінарів.

Започаткування Теріологічної школи

Інформаційний лист від 24.11.1993 р. “Про школу-семинар теріологів природно-заповідних територій” підписали голови Українського теріологічного товариства (В. Топачевський) та Комісії АНУ з координації наукових досліджень у заповідниках (І. Акімов) і начальник Управління заповідної справи та біоресурсів Мінприроди України (М. Стеценко). Усвідомлюючи суттєве зменшення числа нових фактів, збереження польової теріології лише у віданні ПЗТ і біостанцій, стирання грані між “центром” і “периферією”, семінар запропоновано проводити за межами столиць щороку на базі іншого стаціонару. Вихідні мета, задачі й схема роботи відповідали ідеї моніторингу фауни і визначались так (оригінал):

“Мета. З урахуванням досвіду зарубіжних колег, з метою розробки та уніфікації методик проведення обліків і ведення моніторингу, необхідністю обміну досвідом, стандартизації ведення “Літопису природи” та необхідністю забезпечення наукових розробок в рамках державної програми з кадастру та моніторингу тваринного світу заснувати щорічну школу-семинар теріологів природно-заповідних територій (ПЗТ) України.

Задачі. Організація школи-семінару передбачає: (1) звітну конференцію теріологів ПЗТ за поточний рік; (2) проведення круглого столу з

питань уніфікації обліків; (3) проведення семінару по систематиці та діагностиці видів; (4) обмін досвідом та підвищення професійного рівня фахівців; (5) створення бази даних по видовому складу та динаміці чисельності ссавців ПЗТ; (6) підготовка методичних розробок по обліках і веденню Літопису; (7) підготовка та видання зведеного бюлетеню по моніторингу.

Схема роботи. (1) Школа-семинар проводиться щороку протягом одного тижня у квітні-червні на базі чергового заповідника або національного парку; (1) робоча група встановлює базове та запасне місце проведення Школи і надсилає інформаційний лист про організацію чергової Школи і її програму всім потенційним учасникам; (3) програма Школи укладається згідно з основними її задачами (див. вище) і узгоджуються з головами (керівниками) її організацій-фундаторів та дирекцією базової ПЗТ; (4) обов'язковими частинами програми є: (4а) круглий стіл щодо методів обліку теріофауни, (4б) обговорення та узгодження між усіма учасниками системи моніторингових ділянок, (4в) підготовка відповідних методичних розробок; (4г) звітування за попередній рік обліків та передача секретарю рукописів про моніторинг для підготовки до друку в Бюлетені; (5) ознайомлення з системою обліків та моніторингових ділянок у базовій ПЗТ та, при необхідності (відсутність штатних теріологів і т. ін.), спільне визначення облікових ділянок та проведення обліків”.

Згідно з цим документом, було створено Робочу групу з підготовки семінарів, яка згодом перетворилась на Раду Школи, що включає найдосвідченіших учасників цих зустрічей з різних регіонів і установ.

З часом висунуті у склад Робочої групи фахівці відійшли від теріології та моніторингу, так і не створивши Бюлетень. Однак Школа продовжувала діяти у напрямку розвитку системи моніторингу, і цьому було присвячено всі подальші зустрічі — від другої (канівської) до останньої, подільської (табл.). Семінари стали присвячувати одній головній темі, навколо якої обговорюють низку інших тем. Не для образи господарів попередніх шкіл підкреслюю, що кожна наступна була значно кращою за попередню.

Сучасні задачі Теріологічної школи

З часом діяльність Школи стала підпорядковуватись кільком задачам, які не завжди висвітлювались в інформаційних листах. Перша і головна з них — активізація теріологічних досліджень в час, коли ніхто не бажав чи не мав ентузіазму і можливостей займатися наукою. Друга — підтримання самого існування теріології в Україні як професії та соціуму унікальних фахівців (за висловом одного із “школярів” — “людей з Червоної книги”). Третя — налагодження спілкування та обміну знань і думок з приводу актуальних тем і методів досліджень. Четверта — поширення інформації про теріологічну та природоохоронну активність в Україні та за її межами. П’ята — формування в Україні фахових ініціативних груп для співпраці з міжнародними й закордонними дослідницькими групами та інформаційними центрами. Шоста — підвищення рейтингу теріологічних та загальнозоологічних досліджень в Україні. Сьома — залучення молоді до співпраці та формування нового покоління теріологів, що працюють у галузі фауністики, екології, моніторингу чи охорони фауни і природи загалом.

Незважаючи на цілковитий скепсис з боку начальників, директорів і керівників установ і підрозділів, що стали фундаторами Школи, ці сім завдань успішно нами виконуються, і Теріологічна школа-семінар залучає дедалі більше учасників, як досвідчених науковців, так і початківців.

За сім років існування Школи число її респондентів та учасників зросло втричі. Успіху досягнуто завдяки послідовному виконанню цих семи завдань. Так, наразі проведено 6 шкіл, які організовано силами самих теріологів без оргвнесків чи зовнішньої допомоги, загальна творча активність теріологів зросла у 2–3 рази (бібліографічний аналіз див. в електронному виданні “Теріологія на сторінках “Вісника зоології”). Тепер на Школі присутні теріологи з усіх регіонів та всіх вікових груп від студентів до пенсіонерів; нашими гостями і активними учасниками стали колеги з заповідників та біостанцій Білорусі, Мол-

дови, Росії. Щодо третьої задачі варто лише навести вираз одного з учасників: “тепер як фахівець живу від школи до школи і завжди чекаю на нову зустріч з колегами”. Поширення інформації стало однією з головних тем Школи, і вже котрий рік обов’язковим розділом програми є “інформаційний ярмарок” — від нових видань і нарад до оглядів дисертацій, фондів та інформаційних агентств. Наразі учасниками Школи створено Український хіроптерологічний центр (УХЦ), започатковано діяльність групи з питань вивчення і охорони крупних хижих (HELP), на кожному семінарі поширюються знання про сучасні погляди на таксономію ссавців регіону, підготовлено серію оглядів — від контрольних списків фауни і словників до визначників. До того ж налагоджено прямі чи опосередковані контакти з низкою міжнародних груп, фондів і оргкомітетів (EURO-BATs, Дарвінівська ініціатива, Євро-Американський конгрес, Польський хіроптерологічний центр, Група Wolf, Постійні комітети Бернської та Бонської конвенцій тощо). Щодо шостої задачі варто лише згадати про відкриття цільової аспірантури з хіроптерології, заслужене підвищення посад наших колег, що були хазяями шкіл, після закінчення роботи цих шкіл, позитивні зміни у ставленні керівництва до тих підрозділів (лабораторій, кафедр), що проводили семінари. Врешті, можна стверджувати, що в Україні формується нове покоління провідних теріологів: кожен із “локальних” співорганізаторів семінарів став добре знаним в Україні фахівцем, і тепер тільки йому доручають ведення “його” (за фахом) сесій, передбачених програмою семінару; від 5-ї школи традиційним став конкурс студентських наукових праць, який цього (1999) року проведено вже за двома номінаціями — дослідження природних угруповань і фундаментальні дослідження).

Почавши з дуже скромних зустрічей, ми вже три останні школи проводили із врученням кожному учаснику пакетів робочих документів і фахової літератури; а дві останні школи — своїх теріологічних збірок. Хоча Мінекобезпеки так і не виконало обіцянку видати вже підготовану за результатами першої нашої зустрічі збірку “Стационарні теріологічні дослідження в Україні”, сподіватимось, що таке зведення стане-таки одним з випусків наших Праць (1: “Європейська ніч кажанів ’98 в Україні”; 2: “Ссавці України під охороною бернської конвенції”).

За ініціативою дніпропетровців (П. Чегорка) в практику нашої роботи вводяться такі акції, як найвизначніша знахідка, подія, публікація, збірка, експедиція (врешті, описка) року чи останнього часу, що цікаво розширить спектр існуючих наразі тем, якими є Ніч кажанів в Україні, Інформаційний ярмарок, Конкурс студентських праць.

Українське теріологічне товариство врешті готує до великого зібрання, що планувалося 1996 р.

Географія шкіл-семінарів для теріологів природно-заповідних територій і біостанцій: 1 – карпатська, 2 – канівська, 3 – ніжинська, 4 – поліська, 5 – харківська, 6 – подільська школи; ? – можливе місце проведення наступної 7-ї школи (Дніпровсько-Орільський заповідник, вересень 2000 або 2001 р.).

Публікації школи і про школу

Повідомлення про чергові школи вміщувались в Інформаційних бюлетенях Центру охорони дикої природи, ISSAR-Kiev, щомісячнику “ЗапоВестник”, журналі “Вісник зоології”. В останньому виданні щороку друкували повні звіти про поточні семінари.

Загороднюк І., Довганич Я. (1995): Перша щорічна українська школа-семінар теріологів природно-заповідних територій та біологічних стаціонарів. — Вестн. зоол. 29 (5–6): 90.

Власов А. (1995): Первая школа-семинар териологов заповедников и биостанций. — Заповедный Вестник.

Загороднюк І., Зеніна І., Федорченко О., Ружилко Н. (1996): Друга українська Школа теріологів “Моніторингові дослідження і методи обліку фауни”. — Вестн. зоол. 30 (3): 82–83.

Загороднюк І., Зеніна І., Федорченко О. та ін. (1997): Школа теріологів — 1996: “Аналіз фауністичних угруповань”. — Вестн. зоол. 31 (2–3): 93–94.

Покинъчереда В. Ф. (1997): Польовий визначник кажанів України. Рахів: вид-во Карпатськ. зап-ка. 1–22.

Загороднюк І., Жила С., Покинъчереда В. (1998): Теріологічна школа-семінар “Свавці у Червоній книзі”. — Вестн. зоол. 32 (5–6): 149–150.

Європейська ніч кажанів '98 в Україні. (1998): Київ. 1–198. (Праці Теріол. Школи, вип. 1, під ред. І. Загороднюка).

Загороднюк І., Покинъчереда В., Домашлінець В. (1998): Діяльність та інформаційні матеріали Українського хіроптерологічного центру. — Європейська ніч кажанів... Київ: 16–23.

Загороднюк І. (1999): Польовий визначник кажанів, що зимують в печерах України. Київ: Міжнар. Соломонів ун-т. 1–35.

Зеніна І. (1999): Школа-семинар териологов природно-заповедных территорий и биологических стационаров. — Заповедный Вестник. № 2 (47): 4.

Свавці України під охороною Бернської Конвенції (1999): Київ. 1–224. (Праці Теріол. Школи, вип. 2, під ред. І. Загороднюка).

Загороднюк І., Слісаренко В., Наглов В. (1999): П'ята теріологічна школа-семінар “Історичні зміни фауни та проблеми ведення Літопису природи”. — Вестн. зоол. 33 (4–5) — у друці.

22–24 грудня 1999 р. в смт Каменюки Брестської області проходить **науково-практична конференція “Біловезька пуца на рубежі третього тисячоліття”**, присвячена 60-річчю створення цього відомого заповідника (зараз — національний парк). Адреса оргкомітету: Беларусь, 225063, Брестская обл., Каменецкий р-н, п. Каменюки, ГНП “Беловежская пуца”.

e-mail: box@npbprom.belpak.brest.by.

* * *

У квітні 2000 р. в м. Смоленську проходить **III Міжнародні Читання пам'яті проф. В.В. Станчинського**. Адреса оргкомітету: Россия, 214000, г. Смоленск, ул. Пржевальського, 4, Смоленский государственный педагогический университет, кафедра зоологии.

e-mail: rectorat@sci.smolensk.ru.

У кінці січня — на початку лютого 2000 р. у Москві планується проведення **V наради з питань вивчення і охорони куликів “Кулики Східної Європи і Північної Азії на рубежі століть”**. Адреса оргкомітету: Россия, 103009, г. Москва, ул. Большая Никитская, 6, Зоомузей МГУ. Рабочая группа по куликам.

e-mail: tomkovic@1.zoomus.bio.msu.ru.

* * *

17–20 лютого 2000 р. проходить **XX ювілейна нарада Азово-Чорноморської орнітологічної робочої групи**. Адреса оргкомітету: 65003, м. Одеса, вул. Церковна, 4, УкрНДПЧІ ім. І.І. Мечникова, Лабораторія екології носіїв і переносників. І.Т. Русев.

e-mail: wildlife@paco.odessa.ua [І.Т. Русев].

olegk@te.net.ua [А.І. Корзюков].